

Hoofstuk 12

Die Hervormde Kerk ná die Sinode van Dordrecht

12.1 Die stand van sake

Die Sinode van Dordrecht en die steun wat die kerk daarvoor van die owerheid gekry het, het meegebring dat Nederland nou 'n Calvinistiese, Hervormde statebond was. Hier het die samelewingsmodel, soos geteken deur artikel 36 van die NGB, 'n werklikheid geword. Die provinsiale en stedelike owerhede het alleen die Hervormde Kerk en sy openbare godsdiensoefening erken en die Remonstrante en al die ander kerklik-godsdienstige groeperinge op die agtergrond gedruk. Terselfder tyd het die owerheid op talle maniere die kerk gesteun, gehelp en sy saak bevorder.

Een van die duidelikste tekens van die bloei en vooruitgang van die Hervormde Kerk was die voortgang van die teologiese studie aan die verskillende universiteite. In die eerste plek was daar die Teologiese Fakulteit te Leiden, waar Polyander in 1618 die enigste oorblywende hoogleraar was. In 1619 word Antonius Walaeus van Middelburg aangestel om dogmatiek te doseer. In 1620 word Andreas Rivetus van Thouars aangestel om die Ou-Testamentiese Wetenskap te behartig. Antonius Thysius van Harderwijk word in 1619 aangestel en behartig ook die Ou-Testamentiese Wetenskap.

Festus Hommius word die voorsitter van die toesighoudende liggaam, die *Staten College*; dit bring mee dat die hele Fakulteit en sy beheer in goeie hande is. Die belangrikste werk wat die Fakulteit in hierdie tyd lewer, is 'n uiteensetting van die leer van die kerk, die *Synopsis purioris theologiae* wat in 1625 verskyn het. Die *Synopsis* op sigself is 'n polemies-apologetiese werk wat byna meer na 'n belydenis as 'n dogmatiekleerboek lyk. Miskien is dit, gesien die feit dat die skrywers hiermee die Fakulteit se regsinnigheid wou bewys, nie so vreemd nie. Dit is dan ook die bedoeling om die *theologia purior* in die konteks van die destydse teologie te plaas. Daarom word in die *Synopsis* in debat getree met Rooms-Katolieke, Doperse, Sociniaanse en ander opvattinge. Dit is opvallend hoe breed die vroeg-Christelike skrywers aangehaal word, terwyl dit duidelik is dat die groot Rooms-Katolieke Skolastici se uitspra-

ke bekend is. Wat die Calvinisme betref, word Calvyn, Zwingli, Luther, Brenz, Bucer en Oecolampadius wel aangehaal, maar Beza word verreweg die meeste aangehaal. Daaruit kan afgelei word hoe groot Beza se invloed in die na-Calvynse Calvinisme was.

Hier is dit van belang om 'n oomblik te let op wat Polyander, die Nuwe-Testamentiese geleerde te Leiden, te sê het oor die teologie. Met betrekking tot die vraag of die teologie teoreties of prakties is, stel Polyander dat die teologie gemeng is vanweë die dubbele doel wat dit nastreef, naamlik die kennis en diens (*cultus*) van God wat saamvloei, omdat die kennis van God onderworpe is aan die vroomheid (*pietas* – vgl 1/22). Dan stel hy:

Ook bestaan de theologie niet in een pure en ijdele speculatie, maar in een praktische wetenschap, die de wil en alle aandoeningen krachtig beweegt om God te vereren en de naaste lief te hebben. Vandaar dat van het geloof gezegd wordt dat het krachtig werkt door de liefde. Daarom wordt er ook gezegd dat zij zichzelf met valse overleggingen bedriegen, die het spreken Gods alleen horen, doch het niet in werkelijkheid uitvoeren.

Dit is opmerklik dat die *Synopsis* nogal waardering het vir die *saniores scholastici*, maar terselfdertyd skerp afwysend staan teenoor allerlei spekulatiewe vrae waaroor die Skrif hom nie uitspreek nie en wat voortkom uit die *vanitas van otiosi homines* (= die ydelheid van mense wat sonder werk is). Of die *Synopsis* mank gaan aan 'n skolastieke metode, kan met reg gevra word. Twee sake pleit daarteen: Die eerste is dat alleen die Skrif en dan die *veteres patres* uit die vroeë kerk as gesaghebbend geld. Die tweede is dat, hoewel hulle met 'n sekere skolastieke begrippe-apparaat werk, hulle tog nie die suiwer Bybelse geloof- en verlossingsleer daarmee aantast nie. Gesien teen die opkomende Puritanisme, Coccejanisme en Cartesianisme, kan 'n mens die *Synopsis* as een van die laaste bakens van die Frans-Switserse Protestantisme beskou, wat gekenmerk is deur 'n nugter skriftuurlikheid.

Daar kan op gewys word dat, hoewel in die *Synopsis* in Aristoteliese trant gedink word oor die onderskeid tussen die geloofsvermoë en die geloofsdaad (Disp xxxi) en gevra word aan watter vermoë van die siel die eienskap van geloof toegeken moet word, dit tog duidelik is dat ook hier die voetspoor van Calvyn gevolg word en nie 'n intellektualistiese geloofsbegrip na vore gebring word nie.

Hoewel dit nie ontken behoort te word dat die *Synopsis* letsels van die Skolastieke teologie vertoon nie, is dit tog so dat die inhoud nie deur die Skolastiek bepaal is nie; vandaar dat die *Synopsis* vir ongeveer dertig jaar lank die standaard dogmatiekhandboek in Nederland was.

Toe Rivetus deur Stadhouer Frederik Hendrik na Den Haag verplaas is om die opvoeding en opleiding van sy seun Willem II ter hand te neem, is Jacobus Trigland vanaf 1634 aangestel vir die Ou Testament. Sy grootste werk was sy *Kerckelijke geschiedenissen* van 1650, wat 'n weerlegging moes wees van Wtenbogaert se Remonstrantse kerkgeskiedenis.

Die tweede teologiese opleidingsentrum is te Franeker in 1585 opgerig. Hierdie universiteit het met drie fakulteite begin, te wete teologie, lettere en regte. Die Teologiese Fakulteit is beman deur Henricus Antonii Nerdenu, Martinus Lydius en die vermaarde Sybrandus Lubbertus, 'n man met 'n geweldige werkkrag, 'n ywerige polemikus en ketterjagter. Na Nerdenu se dood in 1614, is die Poolse geleerde, Johannes Maccovius, aangestel. Hy was een van die manne wat die begrippe-apparaat van die Middeleeuse Skolastiek weer in die teologie ingevoer het. In sommige van sy uitsprake het hy nogal verregaande stellings gemaak, onder andere dat dit vir die saligmakende geloof onverskillig is of 'n bepaalde Bybelboek eg of vals is!

Aanvanklik was Franeker die uitstaande regsinnige Fakulteit, maar sy reputasie is taamlik geskend deur die ruwe lewenstyl van die studente. Slatius, 'n tydgenootlike digter, vertel die lewensverhaal van 'n dief wat aan die begin van sy lewe moes besluit waar hy gaan studeer. Dan word gesê: 'Leyden was vol ketterije ende tot Franiker droncken de studenten als tempeliers en vochten als krijgslieden.' Dan word besluit om tog maar na Franeker te gaan, omdat dit nog altyd beter is om 'n dronklap as 'n ketter te wees! (Slatius, *Den gepredestineerde dief*, 1620).

Die derde Fakulteit was te Groningen, opgerig in 1614 met Herman Ravensperger as eerste teologiese hoogleraar. In 1618 het Franciscus Gomarus vanaf Saumur in Frankryk na Groningen gekom om die Nuwe-Testamentiese Wetenskap te hanteer tot by sy dood in 1641, 'de herinnering nalatend aan eene rechtschapenheid, door liefde maar spaarzaam versierd'. Sy leerling, Simon Maresius, het hom opgevolg en tot 1673 daar gewerk. Hy was 'n driftige polemikus en is ook beskryf as 'n 'salamander die steeds in't vuur leefde'. Dan was daar ook Hendrik Alting wat in 1644 oorlede is en wat so dwars van Skolastiek was, dat hy dit 'ijdel gezwests' genoem het. Sy seun, Jacobus Alting, oorlede in 1679, was 'n beroemde Hebraïcus. Hy was een van die eerste teologiese professore wat 'n afsonderlike kursus in die kategetiek aangebied het.

Verder was daar die *Illustere School* van Harderwijk, wat in 1600 geopen is en dan was daar ook te Deventer 'n *Atheneum* en *Hogescholen* te Utrecht (1636), Dordrecht, Middelburg, 's-Hertogenbosch, Breda, Rotterdam en Amsterdam. Hoewel die meeste van die *Illustere Scholen* weer verdwyn het, het elkeen tog 'n bydrae gelewer tot die opbloei van die teologiese wetenskap. Die teologiese studie bestaan in

hierdie tyd uit eksegeese en dogmatiek, etiek, kerkgeskiedenis, Hebreuse oudheidkunde, Oosterse tale en gewyde welsprekendheid.

Die kerklike eksamen, naamlik die voorbereidende en finale proponentseksamen, was van swaar akademiese karakter. Daar is 'n getuigskrif van die hoogleraar vereis dat die lesings in Grieks en Hebreeus gevolg is, voldoende lektuur van die voorgeskrewe *capita* Ou Testament en Nuwe Testament, ondersoek na die dogmatiese kennis, 'n preek oor 'n voorgeskrewe teks en dan ondertekening van die formule en die aflegging van 'n eed teen simonie.

Geleidelik egter het daar 'n formalisering en veruiterliking in die teologie, die godsdienst en die kerk posgevat. Die evangelie van die vrye genade van God het so vanselfsprekend geword dat dit sy appèl verloor het en terselfdertyd is dit begrawe onder die oorwig van teologiese twiste. Juis omdat die eis tot regsinnigheid so skerp gestel is, het die kerklike belydenis 'n wet, 'n onbuigbare norm geword, waaronder en waarvoor alles en almal moes buig. Dit het meegebring dat die leer van die kerk op die voorgrond geplaas is en die Skrif as 't ware verdwerg is deur die dogmatiese leersisteem wat op die belydenis gebou is. So groot was die vertroue in die leersisteem, dat Maccovius, ná die verskyning van die Statenvertaling, die studie van Grieks en Hebreeus onnodig geag het! Omdat die leersisteem die oppermagtige was, is die Bybel vervlak tot 'n arsenaal van tekste waar elke tekswoord dieselfde gewig het, omdat dit alles deel van dieselfde Woord van God is. Dit bring mee dat die geloof uitgehol en vervlak word tot 'n formele, verstandelike aanvaarding van die dogmatiese sisteem.

Hier ontstaan 'n tipiese reaksie: Die kerk wat gelukkig aan die dwaalleer ontsnap het, gaan dan te ver en maak van die suiwer leer 'n vaste sisteem, gebou op die Aristoteliese logika. Alles word geformaliseer – die geloof word 'n dogmatiese leersisteem en die kerk 'n vaste en heg georganiseerde struktuur, waar die struktuur belangriker is as die gelowige en die leersisteem belangriker as die lewende geloofsverhouding met God Drie-enig.

Dit bring mee dat die kerk nie in staat is om werklik die geheel van die lewe te kersten nie en daarom neem die verwêreldliking toe. Dit val dan terselfdertyd saam met Nederland se goue eeu, wat volg op die finale beëindiging van die oorlog met die ondertekening van die Vrede van Münster in 1648. Met die goue eeu oorspoel die welvaart en weelde die land en dit bring mee dat die sewentiende-eeuse kultuur eerder 'n Renaissance-kultuur as 'n Calvinistiese kultuur is. Dit is ook opvallend dat in hierdie tyd die predikante oor die algemeen nie op 'n hoë vlak staan nie, ook vanweë die feit dat hulle traktement maar beskeie was. Die owerhede wat die Rooms-Katolieke kerklike besit in die hande gekry het, het teen die bedoeling in, die opbrengste nie gebruik om die predikante te versorg nie. Daarom is die predikante,

oor die algemeen, in die openbare lewe nie hoog aangeskryf nie en omdat die kwaliteit van hulle prediking dikwels veel te wense oorgelaat het, het dit ook nie verbeter nie.

Inderdaad was dit so dat in die Nederlandse 'goue eeu' nie alles goud was nie. Tog moet gestel word dat, as die handeling van die provinsiale Sinodes nagegaan word, die meeste predikante met ywer en trou hulle gemeentes bearbei het. Daarin het hulle 'n groot taak gehad, want nie alleen het die lang oorlog meegehelp om oppervlakkigheid in die hand te werk nie, maar die eise wat die Rooms-Katolieke Kerk aan sy lidmate gestel het, was ook nie so dat dit 'n sobere en hardwerkende lewenstyl gekweek het nie. Die verskillende kerklike vergaderings en die ampsdraers moes 'n harde stryd voer om die sobere Calvinistiese lewenswyse ingang te laat vind. Hoewel daar nie baie nasionale sinodes gehou is nie, het die verskillende provinsiale sinodes oor en weer afgevaardigdes na mekaar se vergaderings gestuur en so is daar 'n hoë mate van eenstemmige optrede gekweek en gewaarborg. 'n Deel van Nederland se goue eeue was, terloops, te danke aan die groot en uitgebreide handel wat met die 'nuwe wêreld' gevoer is. Die VOIC, gestig in 1602, en die Wes-Indiese Compagnie, gestig in 1621, is simptome daarvan. Hierdie handelsliggame, wat die koloniale beleid voer, funksioneer kragtens die oprigtingsoktrooie as owerheid in hulle kolonies. Daar was die kerk afhanklik van die handelsliggaam. Die predikante is deur die Compagnieë aangestel, geplaas en verplaas. Op die skepe (van die vlote) werk laagbesoldigde sieketroosters. Verskillende kolonies word gevestig in Java en Suriname, Ambon, Formosa en Ceylon (Sri-Lanka), asook in Suid-Afrika in 1652.

12.1.1 Ekskurs oor die Gereformeerde Ortodoksie

Dit is belangrik om daarop te let dat die teologie van Calvyn teen die einde van sy lewe al 'n ortodoksie word. Die Gereformeerde Ortodoksie waarvan die Sinode van Dordrecht in 1618-1619 'n voorbeeld is, loop oor in die sewentiende- en agtiende-eeuse Gereformeerde Ortodoksie. Graafland meld: 'Het is het eigene van deze Gereformeerde Orthodoxie in onderscheid van de Gereformeerde Reformatie, dat zij bewust en systematisch de scholastieke denkwijze heeft geïntegreerd in haar theologie.'

Die saak van die Gereformeerde Ortodoksie kan van verskillende kante bekyk word. So is daar die standpunt van Hans Emil Weber van 1951 wat van oordeel is dat die aanvanklike Gereformeerde teologie oorloop na 'n vroeg-Ortodoksie met 'n duidelike Aristoteliese basis. Daarop volg dan die hoog-Ortodoksie, wat uiteindelik uitmond in die Rasionalisme van die agtiende eeu. Aan die ander kant is daar ook

die opvatting, onder andere van R A Muller van 1987, dat daar inhoudelik geen verskil tussen die Gereformeerde teologie en die Gereformeerde Ortodoksie bestaan nie. Muller het hom hieroor soos volg uitgespreek:

When this orthodox or scholastic Protestantism is examined in some depth and viewed as a form of Protestant theology in its own right rather than as merely duplicating or reflecting on the theology of the Reformation, it is clearly a theology both like and unlike that of the Reformation, standing in continuity with the greater theological insights of the Reformers but developing in a systematic and scholastic fashion different from the patterns of the Reformation and frequently reliant on the forms and methods of this thirteenth, fourteenth and fifteenth centuries.

Hierdie verskil in die beoordeling van die Gereformeerde Ortodoksie is al baie oud. Daarby is dit nog nie 'n saak waaroor daar eenstemmigheid bestaan nie. Dit is natuurlik waar dat daar in die Gereformeerde teologie al vroeg 'n aksentsverskuiwing voorkom. Dit dan is die sin dat waar daar aanvanklik 'n kerk hervorm moes word, dit betreklik spoedig nodig was om daardie hervormde kerk te vestig en te beskerm. Muller wys op die volgende:

The early orthodox development of larger, more detailed, dialectical or scholastic argumentation must be viewed, in a large part, as an accommodation to the needs of debate. Thus Ursinus will argue in the form of the quaestio, with objections and replies, while writers like Scharpius and Trelcatius will add entire polemical sections to each doctrinal locus. In the later phases of orthodoxy, Wendelin and Turretin will write eleuctical or disputative systems and Maastricht will include a polemical section alongside the exegetical, dogmatic and practical divisions of the loci.

Dit is dus duidelik dat in die na-Calvynse Calvinisme, daar tog 'n ander aksent te bespeur is as in die geskrifte van Calvyn self. Die verskil word sigbaar as, byvoorbeeld, Beza se teologiese geskrifte langs dié van Calvyn gelê word.

Oor die ontstaan van die Calvinistiese Ortodoksie is daar 'n verdere moontlikheid en dit is dat die Ortodoksie verstaan moet word as 'n duidelike aksentsverlegging ten opsigte van die oorspronklike vitale Reformatoriese boodskap. Die opvallende van die lewende, polsende Reformatoriese boodskap was dat die Reformatore ten opsigte van die Rooms-Katolieke Kerk en die Anabaptisme duidelik in die ofensief was, oortuig daarvan dat hulle Bybelse teologie moet triumfeer. Daarvoor kan slegs Calvyn se beroemde *Sadoletto epistola Calvini responsio* van 1539 nagelees

word. Met die Konsilie van Trente (1545–1565) verander die hele situasie dramaties. Met groot klem is feitlik elke belangrike Protestantse leerstuk verwerp.

In 1546 is vassgestel dat die kerklike tradisie dieselfde gesag as die Skrif het in alle sake van geloof en lewenswandel. Daarby is Hieronymus se Latynse vertaling van die Bybel (die Vulgata) tot amptelike vertaling verhef en gestel dat dit foutloos is. Daarby kan alleen die pous die ware betekenis van die Skrif vasstel. In die daarmee saamgaande *Anathemas* is die belangrikste werke van Erasmus, Luther en Calvin veroordeel. Daarby is die *Index* van verbode boeke opgedateer en word Erasmus se uitgawe van die Griekse Nuwe Testament en sy Latynse verlatings daarvan in die *Index* opgeneem.

Daarby is die hele Pauliniese-reformatoriese visie van die sondaarmens en sy verlossing deur die geloof in Jesus Christus verwerp en veroordeel en die monnikvroomheid en ideaal gehandhaaf. Duidelik word gestel dat daar geen raakpunte of ooreenkoms tussen die Rooms-Katolieke en die Protestantisme is nie. Die offensiewe strategie wat Trente teen die Protestantisme ontwikkel, draai om twee belangrike punte: Die eerste was om die gesag van die Rooms-Katolieke *clerus* te koppel aan die politieke mag van die vorste. So gebeur dit dat feitlik aan elke hof die koninklike of vorstelike raadgewers Rooms-Katolieke priesters is, meestal lede van die *Societas Jesu*. Die nuwe monnike-orde word die manier waarop die politieke magte in Europa teen die Protestantisme ingespan word.

In die tweede plek word die *Societas Jesu* gebruik om die Renaissance-denke in die Protestantse teologie te verwerp en die Middeleeuse denke te herbevestig. In hierdie proses word Thomas Aquinas verhef tot die belangrikste Rooms-Katolieke teoloog van alle tye. Hierdie strategie word deur die *Societas Jesu* uitgevoer, deur hulle besondere bevordering van onderwys en opvoeding. Dit is belangrik om daarop te let dat in die sestiende eeu die *Societas Jesu* alleen ongeveer 'n 350 onderwysinrigtings opgerig het, wat almal gerig was op die bestryding van die Protestantisme.

So het die Konsilie van Trente aanvanklik eers die grense getrek en daarna tot die aanval oorgegaan. Eers is die groei van die Protestantisme gestuit en daarna is hulle teruggedwing. In 1555–1600 het die Rooms-Katolieke Kerk die grootste deel van Duitsland herower. In Frankryk word die Edik van Nantes in 1685 teruggetrek en verloor die Calviniste finaal die stryd aldaar.

As die Konsilie van Trente in 1563 sluit, is Calvin aan die einde van sy lewe en is dit duidelik dat sy en Luther se teologieë nie ingestel was om 'n Rooms-Katolieke aanslag te weerstaan nie. Dit plaas Beza, Calvin se opvolger, in 'n moeilike posisie. Beza moes sy teologie aanpas, sodat hy daarmee die Calvinisme teen die Rooms-Katolieke aanslag kon verdedig. Omdat die Rooms-Katolieke Kerk by Trente vasstel dat die Skolastiese teologie van Thomas, wat gebou is op die Aristoteliese logi-

ka, die belangrikste wapen in hulle aanslag is, aanvaar Beza ook die Aristoteliese logika in die oortuiging dat hy die Rooms-Katolieke aanslag so sal kan weerstaan. Hier is die omskrywing van B G Armstrong van waarde:

Protestant scholasticism is more a spirit, an attitude of life than a list of beliefs. For this reason it practically defies precise definition...Primarily it will have reference to that theological approach which asserts religious truth in the basis of ratiocination from given assumptions or principles. Thus producing a logically coherent and defensible system of belief. Generally this takes the form of syllogistical reasoning. It is an orientation, it seems, invariably based upon an Aristotelian philosophical commitment and so relates to medieval scholasticism....

This new outlook represents a profound divergence from the humanistically orientated religion of John Calvin and most of the early reformers. The strongly biblically and experientially based theology of Calvin and Luther had, it is fair to say, been overcome by the metaphysics and deductive logic of a restored Aristotelianism.

Graafland onderskei, interessant genoeg, twee duidelike verbindingslyne van die Gereformeerde Skolastiek na die Nadere Reformasie toe. Dit is nogal belangrik, want dit dui aan hoe die aanvanklik objektiewe Gereformeerde Skolastiek omgebui word na die subjektiewe Nadere Reformasie. Dit hang saam met 'n nogal belangrike aksentverskuiwing. In die Gereformeerde teologie lê die nadruk op die leer van die regverdiging en hoe dit reg verstaan moet word. Die Nadere Reformasie lê egter die klem op die heiliging en dan veral die innerlike heiliging.

Hierdie aksentverskuiwing word moontlik, ook vanweë die invloed wat die Engelse Puritein, William Perkins, op die Nederlandse Nadere Reformasie gehad het. Perkins was die man wat die Gereformeerde Skolastieke leer ombui het na 'n Gereformeerde bevindingsstelsel, waar die vroomheid van die mens sentraal staan.

Perkins se invloed het in Nederland vir 'n baie groot deel deurgewerk deur die invloed van sy leerling William Ames, wat professor te Franeker word. So word Ames een van die brandpunte van die Nadere Reformasiedenke in Nederland.

So word die Gereformeerde Ortodoksie, juis vanweë die aksentverskuiwing wat dit met hom saamdra, 'n stimulant vir die subjektiewe Nadere Reformasie en vir 'n geleidelike agterstel van die Gereformeerde teologie in die Nederlandse kerklike wêreld.

Literatuur wat hier van belang is:

Armstrong, B G 1969. *Calvinism and the Amyraut heresy*. London.

Graafland, C 1987. Gereformeerde scholastiek V: Die invloed van de scholastiek op de Gereformeerde orthodoxie. *ThR* 30/1. (Vgl ook die artikels wat daarop volg.)

Muller, R A 1987. *Post-reformation reformed dogmatics*. Grand Rapids: Baker Book House.

Searle, G W 1974. *The Counter-reformation*. London: University of London Press.

12.1.2 Gisbertus Voetius

In die kerk was daar nog enkele figure wat volgens die ou Calvinistiese styl geleef en gewerk het. 'n Voorbeeld daarvan is Gisbertus Voetius (1589-1676), wat as 'n simbool van daardie tyd kan geld.

Voetius het sy lewe lank die stryd gevoer vir die Dordtse Calvinisme, wat vir hom die samevatting van die waarheid was. Hy studeer te Leiden onder Gomarus en word dan predikant te Vlijmen vanaf 1611, daarna te Heusden vanaf 1617 en dan te 's-Hertogenbosch vanaf 1629. In 1634 word hy professor te Utrecht met 'n intree-rede *De pietate cum scientia coniugenda*, waarin die asketiese tendens in sy lewe en werk na vore kom.

As aanvanklik enigste teologiese professor te Utrecht, ontplooi hy 'n geweldige werkkrag, want hy moet al die vakke doseer. Daar kry hy die bynaam *Helluolibrum* (boekverslinder), want hy lees alles en word só 'n man van geweldige kennis. Dit is egter opvallend dat daar maar min ontwikkeling in sy denke was. As polemi-kus het Voetius hom skerp gerig teen alles wat Rooms-Katoliek was en verskillende lywige tydskrifte het uit sy pen verskyn. Uit die aard van die saak was hy anti-Remonstrants en op die Dordtse Sinode 'stond hij aan het uiterste rechtervleugel'. Daarby het Voetius hom driftig in die stryd gewerp teen Descartes, want hy het die Aristoteliese filosofie, waarmee Voetius gewerk het, ten ene male verwerp met sy nuwe filosofiese uitgangspunt en metode. Sy argument was onder andere 'dat de nieuwe wijsbegeerte te verwerpen is als in tegenspraak met de beginselen der oude, tot dusverre door de hoogeschoolen steeds onderwezen en als de beste ter wereld aangemerkt'.

Daarby het Voetius ook sy Leidse kollega, Coccejus, geen rus gegun nie. Dit kan vermeld word dat Voetius in 1637 tot predikant te Utrecht beroep is en hierdie dienswerk, naas sy professoraat, met groot onderskeiding vervul het. As predikant en as teologiese hoogleraar het Voetius hom aangetrokke gevoel tot die beweging van die Nadere Reformasie en word hy die spilpunt van die kring in Utrecht. Dit is

aan Voetius te danke dat noukeurige kategeese, reëlmatige huisbesoek en huisgodsdienst deel geword het van die Hervormde lewenstyl. Sy asketisme blyk daaruit dat hy danspartye, toneelopvoerings, weelde in die huis en huisraad verwerp het.

Sy akademiese produksie was formidabel. Daarvan kan genoem word sy *Selectae disputationes theologicae* (1648) wat uit vier dele en 4 800 bladsye bestaan en wat sy hele teologiese sisteem omvat; daarnaas ook sy *Exercitia et bibliotheca studiosi theologiae* van 1644. Sy kerkregtelike insigte kan nagegaan word in sy *Politica ecclesiastica* van 1676, wat ook uit drie *foliante* bestaan. Die oorheersende indruk wat Voetius maak, is dat hy 'n polemikus sonder weerga is. Van sy studentetyd af moes òf die Remonstrantse òf die Rooms-Katolieke gelowiges en teoloë dit ontgeld. Ná Dordrecht (1618-1619) word hy die groot kampioen van die Ortodoksie, soos hy dit sien. Omdat hy 'n verbete aanhanger was van Aristoteles se filosofiese sisteem, het hy hom ook skerp opgestel teen die 'nuwe filosofie' van Descartes. Dit bring mee dat Voetius voortdurend in die stryd staan. Tog lê sy primêre belangstelling by die 'praktijk der godzaligheid'. As dit gestel word, is dit belangrik om daarop te let dat by Voetius die ware, regte leer die voorwaarde is vir 'die Godsalige lewe', dit is 'n vroom lewe toegewy aan en gehoorsaam aan die Woord van God. Die ware, regte leer is nooit sondermeer gerig op die intellek nie, maar eerder op 'n lewe van gehoorsaamheid en vroomheid. Daarom kan die ware leer nooit 'n doel in homself wees nie, maar is dit die voedingsbodem vir die ware lewenstyl.

Deur hierdie leer en lewe as twee groothede langs en selfs byna teenoor mekaar te stel, word Voetius 'n mooi voorbeeld van hoe die Gereformeerde Skolastieke Ortodoksie ander aksente gelê het as die Gereformeerde teologie van, byvoorbeeld, die HK.

Voetius as 'laaste verteenwoordiger' van die Calvinistiese Ortodoksie, was nie in staat om die reaksie teen die formalistiese dogmatisme van die Calvinistiese Ortodoksie te keer nie. Daar ontstaan 'n driedelige reaksie naamlik

- die Biblisistiese reaksie van Coccejus wat die dogmatiese sisteem met 'n nuwe, Bybelse teologie wil aftakel;
- die Rasionalistiese reaksie van Descartes wat hierdie sisteem vanuit die menslike Rasionalisme wil hersien;
- die Nadere Reformasie en Piëtistiese reaksie van De Labadie, wat die verwêreldliking wil teengaan met 'n nuwe nadruk op die weergeboorte en die heiligmaking.

Literatuur in hierdie verband is Duker, A C 1897. *Gisbertus Voetius*. Leiden: Brill. Die derde deel het in 1914 verskyn. Dit is tot vandag toe nog die mees omvattende biografie oor Voetius.